

Turbucz Dávid

Horthy Miklós önképe:

A vezér és kultusza¹

[•]

Az első világháború után számos európai államban alakult ki vezérkultusz, ez történt Magyarországon is:² Horthy Miklós személye körül 1919 és 1944 között létezett ilyen kultusz. A vezérkultusz, mint politikai jelenség, több szempontból is vizsgálható: elemezhető a kultuszépítés folyamata, ennek eszközei, alkalmi, a mód, valamint a különféle kultuszépítési technikákon keresztül közvetített, egyoldalúan megkonstruált vezérkép is. Vizsgálható, kik és miért vettek részt a kultusz építésében, és elemezhető a kultusz hatása is. További elemzési lehetőség, hogy a kultusz miként hatott a vezér önképére és személyiségére.³

Az 1919 és 1944 közötti korszak egészére tekintettel annak bemutatására törekszem, hogyan hathatott Horthy Miklósról a vezérkultusza. Az 1944-es évvel, a német megszállás időszakával hangsúlyosabban foglalkozom, mert ehhez az időszakhoz több forrással rendelkezünk, mint a korszak korábbi periódusaihoz. Emellett a volt kormányzó tevékenységével kapcsolatos aktuális tudományos és közéleti viták is elsősorban a német megszállás alatt történetekhez kapcsolódnak.

Annak vizsgálatát, hogy milyen hatást gyakorol a vezér önképére, személyiségére a saját kultusza, érdemes a vezérkultusz definíciójából kiindulva megkezdni.⁴ A vezérkultusz egy olyan élő politikai, katonai vezető kultuszaként értelmezhető, akit a kultuszépítők a „vágyott állapot” elérésének egyetlen lehetőségeként ábrázolnak. A szelektíven konstruált, több elemből álló vezérkép miatt lesz a vezér „alkalmas” a személyéhez kötött különféle vágyak megvalósítására, mert eszerint rendkívüli képességekkel, tulajdonságokkal rendelkezik. Az első világháború után Európában kialakult vezérkultuszokra a fentiek kivétel nélkül helytállóak.⁵

¹ A tanulmány megírásához szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, a PD 128 500 azonosítószámú, *Jobboldali radikalizmus és konzervativizmus között. Horthy Miklós 1919–1931* című, NKFI-alapból megvalósuló projekt keretében történt.

² Lásd például: GOLTZ 2009; HOEGEN 2007; KERSHAW 2003; DREIDEMY 2014; HEIN 2002; PLAMPER 2012; IORDACHI 2018; PETRAKIS 2006; FALASCA-ZAMPONI 1997; TURBUZ 2015.

³ A korszak vezérkultuszainak összehasonlító elemzéséhez lásd: TURBUZ 2015: 33–52.

⁴ A Horthy-kultuszról szóló könyvemben (TURBUZ 2015) már foglalkoztam azzal, hogyan hatott a kultusza Horthy Miklósról. Jelen tanulmányban ezzel a kérdéssel részletesebben, újabb kutatási eredményekre is támaszkodva foglalkozom.

⁵ A vezérkultusz definíciójához lásd: TURBUZ 2015: 25–29; APOR 2010: 37–38; REES 2004: 4–5, 7–9, 14; PLAMPER 2004: 35; ORZOFF 2009: 131; KALLIS 2006: 25–43; PAYNE 2006: 191–201; PINTO 2006: 203–214.

A vezérkultuszok lelki-szellemi következményei tehát azzal állnak összefüggésben, hogy az adott személy maga is elkezd hinni saját rendkívüliségében, abban, hogy kiemelkedik az átlagemberek közül. A nemzetközi szakirodalomban elsősorban Adolf Hitler kapcsán elemezték a kutatók, hogy miként hatott rá a kultusza. Ian Kershaw, aki Hitler életével és kultuszával kapcsolatban alapvető jelentőségű kutatási eredményeket publikált, azt állítja, Hitler kezdetben még tisztában volt azzal, hogy kultusza a náci propaganda része. 1936 tavaszától kezdődően azonban elkezdett úgy beszélni magáról, mintha „Messiás”, tévedhetetlen politikai vezető lenne. A náci Németország első külpolitikai sikerei eredményeként elkezdett azonosulni a képpel, amit a náci propaganda közvetített róla. Kershaw úgy fogalmaz, hogy Hitler saját kultuszának áldozata lett (KERSHAW 2003: 120–122).

HORTHY MIKLÓS SZEREPE KULTUSZÁNAK ÉPÍTÉSÉBEN

Arra vonatkozóan eddig nem találtam forrásokat, hogy a kultusz megjelenésében Horthy-nak volt-e szerepe. Jelenlegi ismereteink alapján úgy tűnik, hogy nem. Olyan forrásokat sem találtam, amelyek szerint Horthy nehezményezte volna saját kultuszát. Ebből arra lehet következtetni, nem zavarta a személye körül kialakuló kultusz. (Azt sajnos nem tudjuk, hogy ő hogyan definiálta ezt a jelenséget. A kultusz szót mindenesetre nem használta.)

Horthy számos kortársától eltérően (Hitler, Mussolini, Sztálin) nem foglalkozott érdemben a róla kialakult kép befolyásolásával és ellenőrzésével. Azaz, nem volt aktív szereplője a kultuszépítés folyamatának. Miben is állt akkor a szerepe? A születés- és névnap katonai ünnepek, a jelentősebb jubileumok során jóváhagyta az évforduló központi ünnepeinek programját (1930, 1940). Engedélyezte a Doblhoff Lily és Pilch Jenő által írt életrajzok megjelenését, illetve egyes emléklapok terjesztését (DOBLHOFF 1938; PILCH 1928). Ezekbe a könyvekbe feltehetően bele is olvasott. Horthy – paradox módon – éppen általa is hozzájárult kultuszának ápolásához, hogy időnként elhárította magától az ünneplést (1930, 1940, 1943). Ez azonban inkább csak kommunikációs gesztus volt, érdemben ugyanis nem befolyásolta az évforduló ünnepeket, amelyeket mégis megrendeztek. Például 1930. február 8-án a gazdasági viszonyokra hivatkozva a kormányzó visszautasította az ünneplést. A sajtóban az államfő – gesztusértékű – kérése széles publicitást kapott. A kormányzó azonban február 18-án jóváhagyta az évfordulóra vonatkozó kormányzati terveket, így kérése csak kommunikációs lépésnek tekinthető. Hetvenötödik születésnapja alkalmából hasonló eset történt: Horthy a háborús viszonyokra hivatkozva elhárította el az ünneplést. Az ünneplésre végül sor került, ahogyan 1930-ban és 1940-ben is.

Horthy – a fentiekén túl – viszonylag gyakran szembesült a személyét emberfeletti képességekkel rendelkező vezetőként értékelő állításokkal. A vidéki útjai, a közszereplései, a névnapján tartott fátylós felvonulások és az operaházi díszelőadások során elmondott köszöntő beszédek meghallgatta. A kiemelt évfordulókon (1930, 1940, 1943) a miniszterelnökök és a kormánytagok személyesen köszöntötték őt. Sor került erre a névnapjain is. Születésnapjain a miniszterelnökök táviratot küldtek az államfőnek. Az 1938 és 1941 közötti revíziós sikereket követően a kormányzó szintén hallotta az őt magasztaló beszédek, látta kihelyezett arcképeit, portréit. Horthy reggelente átnézte az újságokat, illetve a Kabinetiroda főnöke is referált neki a fontosabb belföldi eseményekről. A Kabinetirodának küldött hódoló feliratokat, táviratokat is láthatta, bár arra nehéz választ adni, hogy ezek közül mit is olvasott el.

A KULTUSZ HATÁSA HORTHY MIKLÓSRA

A fenti rövid összegzés alapján is látható, hogy Horthy Miklósnak tudomása volt a kultuszáról, rendszeresen szembesült az őt méltató kijelentésekkel. Azzal a kérdéssel, hogy mindez hogyan hatott rá, a szakirodalom ugyan foglalkozott, de a probléma részletes elemzésére még nem került sor.⁶

Horthy Miklós az 1919 és 1923 közötti nyilvános megszólalásaiban, elsősorban a vidéki útjai során elmondott beszédeiben, az erős vezetés szükségessége mellett érvelt.⁷ Ez lényegében saját vezéri szerepének indoklásaként értelmezhető. Ezzel azonosult is, ugyanis olyan szavakat használt, mint aki parancsokat, elvárásokat, és nem javaslatokat fogalmazhat meg. Az ekkoriban elhangzott beszédeiben egyes szám első személyben fogalmazott: „én” adok utasítást, „én” várok el valamit a magyar emberektől, mindig „én” parancsolok, figyelmeztetek, és minden esetben „én” mutatom meg a követendő irányt. A „mi” névmás nem szerepelt a kormányzó megszólalásaiban, azaz Horthy Miklós nem beszélt arról, hogy együttesen, közösen, a magyar emberek elképzeléseit egyesítve, ezeket összhangba hozva kell az országot talpra állítani, hanem azt hangsúlyozta, hogy ennek módját – akár a választók akaratát figyelmen kívül hagyva – az ország vezetői határozzák meg.⁸ A szóhasználat jól jelezte Horthy Miklós vezéri szerepfelfogását. 1920. április 14-én Debrecenben így fogalmazott: „Még szoktam mindig fontolni, hogy mit tegyek, azonban kísérletezésre több időnk nincs.” Így „erélyesen, sőt ha kell, brutálisan kell” döntéseket

⁶ Bizonyos kutatások már történtek a témában. Lásd: DOMBRÁDY 1990: 197; SIPOS 1994: 23–24; SIPOS 2007: 432; SAKMYSTER 2001: 304–311.

⁷ Erről részletesebben TÜRBU CZ 2020: 183–208.

⁸ Vö. POSTOUTENKO 2010: 91–121. Az 1919 és 1923 közötti Magyarország természetesen nem tekinthető totalitárius államnak, azonban – ennek ellenére – ez a tanulmány számos hasznos elemzési szempontot tartalmaz.

hozni, de „igazságosan”.⁹ Másnap Nyíregyházán is kiemelte, hogy „erővel” kell vezetni az országot, mert „farkast csak fegyverrel lehet ártalmatlanná tenni.”¹⁰

Horthy Miklós fentiekben idézett gyakori szófordulatai között szerepelt az „erő”, az „erélyesen” szavak, ahogyan az „elvárom”, az „akarom” és a „követelem” igék is, viszont a „kérem” meglehetősen ritkán hangzott el a beszédeiben. 1920. augusztus 29-én a szentesi beszédében azt mondta, hogy „[e]bben az országban egy akaratra és egy irányra van szükség. Aki nem elég hazafi ezt az irányt követni, azt kényszeríteni fogjuk arra”.¹¹ Majd így folytatta: „Készen kell lennünk minden pillanatban, kell, hogy egy abszolút fegyelmezett nép álljon a hátam mögött.”¹² Két nappal később, augusztus 30-án, Békéscsabán azt jelentette ki, hogy: „Nem azért jöttem el erre az útra, hogy ígérjek, hanem, hogy követeljek”, mégpedig „vak” engedelmisséget „a felsőbbség rendelkezéseinek.”¹³ Orosházán ehhez hozzátette, hogy „[e]lvárom, hogy mindenki ezen az úton haladjon, aki pedig le akar arról térni, azt kényszeríteni fogjuk arra, hogy térjen vissza.”¹⁴ Rendszeresen elmondta, hogy amennyiben az egységes magyarság őt követi, akkor azt senki sem fogja megbánni. Győrben 1921. június végén így fogalmazott: „kövessenek engem továbbra is utamon, amely az erős, a múlt, a gazdag Magyarország felé visz.”¹⁵

Ezek az idézett kijelentések még nem bizonyítják egyértelműen, hogy Horthy Miklós önképébe már ekkor beépültek a méltatások főbb elemei, hiszen a kultusz megjelenése óta rövid idő telt csak el. Ezek inkább az államfői hivatalhoz kapcsolódó ambíciói kifejezésekként értékelhetők. Emellett Horthy korai beszédei a kultikus nyelvhasználat elszakításának jeleként tekinthetők, amely a „rendkívüli” képességekkel felruházott vezér képével való azonosulás első lépcsőfokaként értelmezhető. 1919. december közepén Horthy Miklós a mezőkövesdi piacterén elmondott beszédében, a rend fenntartására tett ígéreten túl, félreérthetetlenül megfogalmazta kialakuló kultuszának egyik alapvető üzenetét. Eszerint „szerény személyem és a nemzeti hadsereg vagyunk az a mag, amelyből a jövődő boldog Magyarország ki fog hajtani.” Hasonlóan érvelt miskolci látogatása során is: elég erősnek érzi magát arra, hogy végleg letörje azt a „rablógyilkosok” által fémmjelzett „bűnös” irányt, ami a „pusztulás szélére” juttatta az országot.¹⁶ Nem meglepő, hogy a fenti megállapításokat egy olyan politikai szereplő tette, akinek a személye körül 1919 őszén vezérkultusz alakult ki, ami a későbbiekben egyre erősödött. Ezzel összhangban Horthy később is hasonló keretek között értékelte saját szerepét. Az 1920-as évek elején kormányzóként elmondott beszédeiben, a nyilvános megszólalásainak már említett elemein kívül, s az újjáépítéshez szükséges rend, a nyugodt, kiszámítható körülmények

⁹ *Szózat*, 1920. április 15. 5.

¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1920. április 16. 4.; *Nyírvidek*, 1920. április 16. 2.

¹¹ *Pesti Hírlap*, 1920. augusztus 29.

¹² *Budapesti Hírlap*, 1920. augusztus 29.

¹³ Uo. 1920. szeptember 1.

¹⁴ *Szózat*, 1920. szeptember 1. 2.

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1921. július 1. 5.

¹⁶ *Miskolci Napló*, 1919. december 13. 1–4.

garantálására és fenntartására alkalmas vezér képét sugallta magáról, aki a pártok felett állva a magyar nemzet mielőbbi felemelkedését igyekszik szolgálni (ROMSICS 2007: 12).

Alapvető kérdés egy vezérkultusz vezére gyakorolt hatásának vizsgálatakor, hogy mikor és miként kezdett el az adott politikai és/vagy katonai vezető a vezérképpel azonosulni. A kérdés megválaszolásához szükséges források mennyisége azonban Horthy Miklós esetében minimális, legalábbis ami az 1919 és az 1930-as évek második fele közötti időszakot illeti. Ha kizárólag a vezér nyilvános megszólalásain alapul az elemzés, akkor az könnyen megtévesztő, megalapozatlan következtetéseket eredményezhet. Egy politikai szereplő esetében ugyanis minden esetben kritikával kezelendők azok a kijelentések, amelyeket a politikai érdekeinek megfelelően a nyilvánosság előtt tesz. Ez Horthy Miklós esetében is elengedhetetlen. Ezért fogalmaztam úgy, hogy a korai beszédei inkább az ambícióit tükrözték, a kultikus nyelvhasználat elsajátítását jelezték, semmint a kultusz hatására az énképében történt változások befejeződését. Az egyén személyisége, az önmagáról alkotott képe az élete során változik, változhat, akár radikális módon is, így inkább ennek folyamatjellegét érdemes hangsúlyozni. Horthy Miklós önképében az 1919 utáni években mindenesetre megkezdődött a vezérképpel történő azonosulás folyamata. Amikor a vizsgált politikai és/vagy katonai vezető nemcsak a nyilvánosság előtt, hanem már privát, bizalmas keretek között is a róla kialakított és számos eszközön keresztül közvetített vezérképhez hasonlóan értékeli saját szerepét, akkor megalapozottabban lehet már amellet érvelni, hogy az énkép és a vezérkép, ha nem is teljesen, de lényegét tekintve átfedésbe került egymással. Mivel Horthy nem vezetett naplót, így az erre a célra leginkább használható forrás nem áll rendelkezésre. Leveleiben, melyek közül nem sok maradt fent, az önképére nem tért ki (SZINAI – SZÜCS 1962). Az őt személyesen ismerő kortársainak naplói, visszaemlékezései szintén nem visznek közelebb ennek megválaszolásához (HARDY 2008).

A külföldi diplomaták jelentései, amelyek értékelték a kormányzó személyiségét, képességeit, világképét is, szintén nem utalnak arra, hogy Horthy Miklós az 1920-as években a valóságtól elrugaskodva értékelte saját magát (L. NAGY 1990, ARDAY 1992).

Horthy Miklós már fővezérként is, majd különösen kormányzóként számtalan alkalommal szembesült őt méltató kijelentésekkel, és visszafogott keretek között maga is használta ezeket. Egy 25 évig létező vezérkultusz esetében megalapozottan nem állítható, hogy a vezér, jelen esetben Horthy önképe és személyisége egyáltalán ne változott volna. Horthy esetében az azonosulás pontos dátumhoz – a kedvezőtlen forrásadottságok miatt – nem köthető, erre azonban valamikor az 1930-as évek közepén, az évtized második felében kerülhetett sor. Onnantól kezdve egyre jobban hihetett a kiemelkedőnek beállított képességeiben.

A történeti kutatások már kimutatták, hogy 1922/1923 után Horthy a kormányzati politika alakításában – a hadügyeket leszámítva – egyre kevésbé vett részt. Ez nem azt jelenti, hogy teljesen háttérbe vonult, ugyanis igényt tartott arra, hogy a napirenden lévő ügyekről rendszeresen tájékoztassák. Szerepfelfogásának megváltozása azért is fontos, mert ez azt is jelezte, hogy nem gondolta magáról, hogy mindenhez kiválóan értene. Saját képességeit ismerve tudta, hogy Bethlen István miniszterelnök alkalmasabb az

ország stabilizálására. Horthy mindemellett úgy tekintett magára, mint olyan államfőre (vezérre), akinek a válságos időszakokban aktív szerepet kell vállalnia. Szerepfelfogását kultusza is befolyásolta, miután válságos időszakban került az ország élére, amit a méltatások is előszeretettel hangsúlyoztak. Ennek jegyében a világválság idején újból aktívabb szerepet vállalt a kormányzati politika alakításában. Ettől kezdve – bár a mértéke változott – ez lényegében így is maradt. Az államfő a harmincas évek végétől kezdődően a korszak elejéhez hasonlóan a napi politika aktív és meghatározó szereplője volt (SAKMYSTER 2001).

A revíziós igények megvalósítása a kormányzó céljai között egyértelműen kiemelt helyet foglalt el. Horthy magatartását befolyásolta kultuszának, a hivatalos Horthy-képnek már 1919 ősze óta részét alkotó egyik fő üzenete is, ami szerint ő volt hivatott az elveszített területek visszaszerzésére. Horthy Miklós, ahogyan sokan mások, nem tudott önmérsékletet tanúsítani a revíziós igények terén (uo. 206–208, 215–219). Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a közel húsz éve létező kultusza ne befolyásolta volna az álláspontját (TURBUCZ 2014: 154–156). Már csak azért is, mert tudatosan törekedett arra, hogy az 1938 és 1941 között elért revíziós sikerek egyértelműen az ő személyével kapcsolódjanak össze. 1938 novemberében fehér lovon vonult be Komáromba és Kassára, 1940 szeptemberében pedig több észak-erdélyi településre (DOMBRÁDY 1990: 121, 134–135; TURBUCZ 2015: 199–215).

Magyarország megszállására – 1944. március 19-én – azért került sor, mert Hitler szemében a magyar kormányzat teljesen megbízhatatlanná vált, és el akarta kerülni, hogy a magyar állam kilépjen a tengely kötelékéből. A zökkenőmentesség érdekében a náci vezetők szükségesnek tartották, hogy Horthy jóváhagyja a megszállást (SAKMYSTER 2001: 285; GERLACH – ALY 2005: 99–100).

Hitler Klessheimbe szóló meghívására nem is kellett sokat várni. Kállay Miklós miniszterelnök javaslatára eleinte a kormányzó nem kívánt elutazni, viszont a Honvéd Vezérkar főnökének, Szombathelyi Ferencnek a kormányzó kötelességtudatára vonatkozó kijelentései hatására – a kormányfő emlékei szerint – mégis elfogadta a meghívást. Kállay visszaemlékezése szerint ugyanis a Vezérkar Főnöke úgy fejezte be a beszédét, hogy

a kormányzó úr huszonöt éven át mindent vállalt a nemzetéért, most, a legnehezebb pillanatban nem térhet ki előle, hogy vállalkozzék talán a legsúlyosabb feladatra, amit a sors reá mér; tudván, hogy a kormányzó úr akár az életét is hajlandó kockára tenni a nemzetéért, arra kéri, hogy fogadja el a meghívást. Ő bizonyos benne, hogy nem esik baja, és hazatér, sőt reméli, hogy mint a nemzet megmentője tér haza. (KÁLLAY 1991: 192)

Szombathelyi tehát a „nemzet megmentőjeként” utalt a kormányzóra, illetve az államfő kötelességtudatára hivatkozott. Kállay erről ezt írta: „Aki ismeri Horthyt, az könnyen elképzelheti, hogy mihelyt valaki az ő kötelességérzetére, s kivált a személyes bátorságára apellál, ott több érvnek nincs helye” (KÁLLAY 1991: 172–173). Horthy Miklós tehát elutazott Klessheimbe. Annak ellenére, hogy a Hitler és Horthy közötti március 18-i tárgyalások kétszer is megszakadtak, a kormányzó végül tudomásul vette a megszállást.

Úgy döntött, hogy nem mond le kormányzói hivataláról, és eleget tesz Hitler több követelésének is. Horthy Miklóst minden bizonnyal Adolf Hitler azon átlátszó ígérete győzte meg, hogy a magyar állam visszaszerezheti szuverenitását, ha igazolja, megbízható szövetségese a Harmadik Birodalomnak (SAKMYSTER 2001: 300–307).

Ebben a helyzetben kötelességének érezte, hogy a helyén maradjon, mert lehetségesnek látta a megszálló csapatok rövid időn belüli kivonását. 1944. március 19-én, már Budapesten, erről azt mondta Kállay Miklósnak, hogy

ő nem mondhat le [...]. Ő megesküdött az országnak, hogy nehéz óráiban nem fogja cserbenhagyni, ő még ma is az a tengerész, aki nem hagyja el a süllyedő hajót, hanem az utolsó percig kitart a helyén. [...] Nem vonulhat vissza, mert a helyzet nem sokáig marad így, a németek már az utolsókat rúgják. El fog jönni az a pillanat, amikor a nemzet a saját erejéből is le tudja rázni őket, lesz még ellenállás, de az ellenállás csak akkor alakulhat ki, ha ő a helyén marad, s minden szálát a kezében tart; ha ugyanis ő nincs, ki az, aki körül bármi kijegesedhetik; a hadsereg egyedül csak neki engedelmeskedik; mit szólna a magyar nép, ha eljön a pillanat, amikor talpra állhat, és ő nincsen a helyén. (KÁLLAY 1991: 192)

A kormányzó személyisége ugyan nem torzult el annyira, mint Hitleré, de saját kultusza hatása alól láthatóan ő sem tudta magát kivonni. Így az is kijelenthető, hogy kultuszának foglyává vált: az adott helyzetben a róla szóló magasztalások alapján hozta meg döntését. Legalábbis részben. Jól látható, hogy a környezete és ő maga is a vezérkép meghatározó elemeihez nyúlt azokban a sorsdöntő napokban, így indokolta a döntéseit, illetve így igyekeztek a döntéseit befolyásolni. Horthy nem a „magyarok Istene” küldöttjeként, a nemzet megtettesítőjeként tekintett magára, tehát nem a vezérkép leginkább irracionális elemei alapján értékelte a saját szerepét, sokkal inkább a vezérkép üzenetének lényege hatott rá. Az, hogy nélküle a magyar nemzet nem lehet úrrá nehéz helyzetén, s a nemzetet újból neki, a kormányzónak kell „megmentenie”, ezért a helyén kell maradnia, s a nemzetért vállalt kötelességének eleget kell tennie. Otthonról hozott kötelességtudata a haditengerészeti szolgálat során, majd a nemzettel szembeni kötelességeit és önfeláldozását hangsúlyozó magasztalások hatására 1919 után jelentősen megerősödött. Ráadásul itt többről van szó, mint egyszerű kötelességtudatról, amely már 1918 előtt is jellemezte őt. A 25 éven át tartó kultuszépítés hatására ugyanis Horthy úgy tekintett magára, mint aki nélkül érdemi változás nem történhet a nemzet életében (TÜRBUZ 2015: 286–287). A források szerint arról is meg volt győződve, hogy a hadsereg fenntartások nélkül, mindig és minden körülmények között követi parancsait (VATTAY 1990: 32, 38; NAGYBACZONI 1986: 315–316; KÁDÁR 1978: 635–636, 742, 745). A kultusza saját önképére gyakorolt hatását világítja meg a Sztójay kormányfőnek írt 1944. június eleji leirata is: „úgy éreztem [március 19. után], hogy nemzetemmel szemben kötelességem kitartani a helyemen”. Az eredeti fogalmazványban a mondat tovább is folytatódott, de ezt a kormányzó végül kihúzta a szövegből:

.....

s az előreláthatóan bekövetkező események eddigi, közel két és fél évtizedes munkám egész eredményének megsemmisítését idézték volna elő. A helyemen kellett tehát maradnom, s a nemzet életének folytonossága, sőt megmentése érdekében nekem kellett kineveznem az új kormányt. (SZINAI – SZŰCS 1962: 451)

Ezek a gondolatok más szavakkal, de ugyanazt fejezik ki, ami Kállay emlékirataiban is szerepel.

Horthy Miklós 1945 után többször is kifejtette, hogy mit gondol Magyarország és saját második világháborús szerepéről. A volt kormányzót az amerikaiak 1945-ben hét alkalommal is kihallgatták.¹⁷ A kihallgatási jegyzőkönyvek jól mutatják, hogy az emlékezete időnként kihagyott. A feltett kérdések elől nem tért ki, viszont hajlamos volt arra, hogy elkalandozzon. Ezekből a forrásokból, az akkori leveleiből és a néhány évvel később írt emlékirataiból is tökéletesen megállapítható, hogy Horthy nem nézett szembe az 1944 előtti szerepével, nem volt képes önkritikára, nem vállalt felelősséget a döntéseiért, és önfelmentő magyarázatokat adott. Visszatérő eleme volt mondanivalójának, hogy az ország kényszerpályán mozgott, másképpen nem történhetek volna az események, illetve hogy nem avatták be őt a döntésekbe, megtévesztették, vagy egyszerűen eltitkoltak előle információkat. Nemcsak amerikai kihallgatóival, hanem a brit külügyminisztérium Magyarország-szakértőjével, C. A. Macartney-val is hasonló stílusban beszélgetett. Egyik jelentésében Macartney hangsúlyozta:

Készségesen válaszolt a kérdésekre, soha nem tagadta meg a választ, bár néha képtelen volt visszaemlékezni. Bár néhány alkalommal tudtam, hogy válasza nem állja meg a helyét, de nem hiszem, hogy bármi tudatos hazugságot mondott volna. Ez részben annak tudható be, hogy egyáltalán nem érzi, hogy saját magát vádolnia kellene – éppen ellenkezőleg. És agya, minthogy bűntudattól nem kiélezett, nem túlzottan kifinomult. (HARASZTI 1993: 21–22)

Az emigrációban Horthy Miklós tehát nem nézett szembe államfői felelősségével. Az önreflexió hiányát több tényezővel lehet magyarázni. Egyrészt már az alapszemélyisége is olyan lehetett, hogy hajlamos volt a saját szerepének pozitív értékelésére, az önfelmentésre. Másrészt az 1919 és 1944 közötti kultuszának hatásáról lehetett szó: ami miatt kialakulhatott vagy felerősödhetett az önfelmentésre való hajlama, mivel huszonöt éven keresztül a tévedhetetlen, mindig helyes döntést hozó vezérként ábrázolták őt kultusz-építő kortársai. Az önkritikára való képtelenséget – vezérkultuszától függetlenül – a hatalom birtoklásának hatása is magyarázza. Pontos válasz ezért nem adható arra a kérdésre, hogy a felsorolt tényezők közül melyik és mennyiben járult hozzá az önreflexió elmaradásához (TURBUCZ 2014: 221).

¹⁷ Ehhez lásd: GELLÉRT – TURBUCZ 2012.

ÖSSZEGZÉS

Horthy döntéseinek elemzésekor természetesen számos más tényezőt is tekintetbe kell venni, nem lehet mindent kizárólag a kultusz hatásával magyarázni. Ez a tényező azonban nem tehető zárójelbe, ha árnyalt értékelésre törekszünk tevékenységének megértése érdekében. Arra ráadásul – a megfelelő források hiánya miatt – nincs is lehetőség, hogy a kultusz hatása szempontjából minden egyes döntését elemezzük. Ezt tehát érdemes általános keretek között megtenni úgy, hogy ahol lehet, konkrét példát is említünk.

Ha általánosságban nézzük a vezérkultusz vezérré gyakorolt hatásának kérdését, akkor az állapítható meg, hogy a vezérkultusz legfontosabb következménye: egy bizonyos idő elteltével a józan gondolkodásra való képtelenség. A vezér személyisége torzuláson megy keresztül, aminek három fő eredménye lehet:

1. Egy idő után valamilyen mértékben ő maga is elkezd hinni a képességeiben, abban, hogy neki küldetése van, abban, hogy csakis ő hivatott egy adott ország, nemzet vezetésére. Neki feladata és kötelessége van, ami elől semmilyen körülmények között sem térhet ki. Kizárólag ő képes eldönteni, hogy mit, mikor és hogyan kell tenni.
2. A vezér bezárkózik a saját világába, amelyből mindent kizár, ami nem illeszkedik az elképzeléseihez. A személyével szembeni kritikát, még ha az építő jellegű is, nem fogadja el, jobb esetben az ellenfél, szélsőségesebb esetben az ellenség tevékenységének véli, sőt akár árulásnak is tekintheti.
3. Ebből következik az önkritikára való képtelensége, ami miatt nem képes szembenézni döntéseivel és tetteivel. Esetleg még a szakadék szélén sem.

Természetesen ezek a megállapítások általánosak és elméleti jellegűek, de a nemzetközi szakirodalom alapján kijelenthető, hogy a vezérkultusz főként ilyen változásokat eredményez a vezér személyiségében. Az arányok, a konkrét következmények értelemszerűen személyenként eltérőek, de nem tévedünk nagyot, ha ebből az irányból közelítünk ahhoz a kérdéshez, hogyan is hat a vezérkultusz arra a személyre, akiről ez a jelenség szól.

FORRÁSOK

Budapesti Hírlap 1920

Pesti Hírlap 1920

Szózat 1920

FELHASZNÁLT IRODALOM

- APOR Balázs (2010): Communist leader cults in Eastern Europe concepts and recent debates. In: ANSSI, Halmesvirta (ed.): *Cultic revelations: Studies in modern historical cult personalities and phenomena*. University of Jyväskylä, Jyväskylä – Pécs. 37–62.
- ARDAY Lajos (1992): Horthy Miklós angol-amerikai megítélése. *Valóság* 54(6). 31–47.
- DOBLHOFF Lily (1938): *Horthy Miklós*. Athenaeum, Budapest.
- DOMBRÁDY Lóránd (1990): *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Zrínyi, Budapest.
- DREIDEMY, Lucille (2014): *Der Dollfuss-Mythos: Eine Biographie des Posthumen*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.
- FALASCA-ZAMPONI, Simonetta (1997): *Fascist spectacle: The aesthetics of power in Mussolini's Italy*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford.
- GELLÉRT Ádám – TURBUCZ Dávid (2012): Egy elmaradt felelősségre vonás margójára: Horthy Miklós Nürnbergben. *Betekintő* 5(4). 1–20. https://betekinto.hu/hu/2012_4_gellert_turbucz (*Letöltés ideje: 2020. július 8.*)
- GERLACH, Christian – ALY, Götz (2005): *Az utolsó fejezet: Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944–1945* (KERÉNYI Gábor ford.). Noran, Budapest.
- GOLTZ, Anna von der (2009): *Hindenburg: Power, myth and the rise of the Nazis*. Oxford University Press, Oxford.
- HARASZTI Éva (szerk.) (1993): *Horthy Miklós a dokumentumok tükrében*. Balassi, Budapest.
- HARDY Kálmán (2008): *Az Adriától Amerikáig: Hardy Kálmán altábornagy emlékiratai*. Kairosz, Budapest.
- HEIN, Heidi (2002): *Der Piłsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Verlag Herder-Institut, Marburg.
- HOEGEN, Jesko von (2007): *Der Held von Tannenberg: Genese und Funktion des Hindenburg-Mythos*. Böhlau, Köln – Weimar – Wien.
- IORDACHI, Constantin (2018): *A Vaszárda: Karizma, politika és erőszak Romániában 1927–1941* (DUDIK Éva Annamária ford.). L'Harmattan, Budapest.
- KALLIS, Aristotle A. (2006): Fascism, charisma and charismatisation: Weber's model of charismatic domination and Interwar European Fascism. *Totalitarian Movements and Political Religions* 7 (1). 25–43.
- KÁDÁR Gyula (1978): *A Ludovikától Sopronköhidáig*. 2. köt. Magvető, Budapest.
- KÁLLAY Miklós (1991): *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. 2. köt. Európa – História, Budapest.
- KERSHAW, Ian (2003): *A Hitler-mítosz: Vezérkultusz és közvélemény* (BERÉNYI Gábor ford.). Kortina, Budapest.
- L. NAGY Zsuzsa (1990): Amerikai diplomaták jelentései Horthy Miklósról, 1920–1944. *Történelmi Szemle* 32(3–4). 173–197.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos (1986): *Végzetes esztendő: 1938–1945*. Gondolat, Budapest.
- ORZOFF, Andrea (2009): *Battle for the Castle: The myth of Czechoslovakia in Europe: 1914–1948*. Oxford University Press, Oxford.

- PAYNE, Stanly G. (2006): Franco, the Spanish Falange and the institutionalisation of mission. *Totalitarian Movements and Political Religions* 7(2). 191–201.
- PETRAKIS, Marina (2006): *The Metaxas myth: Dictatorship and propaganda in Greece*. Tauris, London – New York.
- PILCH Jenő (1928): *Horthy Miklós*. Athenaeum, Budapest.
- PINTO, ANTONIO COSTA (2006): Chaos and order: Preto, Salazar and charismatic appeal in Interwar Portugal. *Totalitarian Movements and Political Religions* 7(2). 203–214.
- PLAMPER, Jan (2012): *The Stalin cult: A study in the alchemy of power*. Yale University Press, New Haven – London.
- PLAMPER, Jan (2004): Introduction: Modern personality cults. In: HELLER, Klaus – PLAMPER, Jan (eds): *Personality cults in Stalinism – Personenkulte im Stalinismus*. Vandenhoeck and Ruprecht Unipress, Göttingen. 13–41.
- POSTOUTENKO, Kirill (2010): Performance and management of political leadership in totalitarian and democratic societies: The Soviet Union, Germany and the United States in 1936. In: POSTOUTENKO, Kirill (ed.): *Totalitarian communication: Hierarchies, codes and messages*. Transcript Verlag, Bielefeld. 91–121.
- REES, E. Afron (2004): Leader cults: Varieties, preconditions and functions. In: APOR Balázs et al. (eds): *The leader cult in communist dictatorships: Stalin and the Eastern bloc*. Palgrave Macmillan, London. 3–26.
- ROMSICS Ignác (2007): Horthy-képeink. *Mozgó Világ* 33(10). 3–32.
- SAKMYSTER, Thomas (2001): *Admirális fehérvon: Horthy Miklós, 1918–1944* (ROMSICS Gergely ford.). Helikon, Budapest.
- SIPOS Péter (1994): Horthy Miklós és Magyarország német megszállása. *História* 16(4). 23–24.
- SIPOS Péter (2007): Egy Horthy-életrajz problémái. *Történelmi Szemle* 49(3). 429–441.
- TURBUCZ Dávid (2014): *Horthy Miklós*. Napvilág, Budapest.
- TURBUCZ Dávid (2015): *A Horthy-kultusz 1919–1944*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- TURBUCZ Dávid (2020): Horthy Miklós beszédei 1919 és 1923 között. *Századok* 154(1). 183–208.
- VATTAY Antal (1990): *Vattay Antal naplója 1944–1945*. Zrínyi, Budapest.